

یزد، ساختاری فراتر از زمان یا اصول تاب‌آوری در مقیاس تاریخ

Yazd, Structure Beyond Time or Principles of Resilience on the Historical Scale | Saeed Hekmatnia

The historical structure of Yazd is a unique example of resilience to changes over time. This flexible structure has adapted to social and economic changes by taking advantage of a set of environmental possibilities; however, contemporary urban development threatens this historical heritage.

ساختار تاریخی یزد نمونه‌ای منحصر به فرد از تاب‌آوری در برابر تغییرات متأثر از زمان است. این ساختار منعطف با بهره‌گیری از مجموعه‌ای از امکان‌های محیطی، با تحولات اجتماعی و اقتصادی سازگار شده است؛ اما توسعه شهری معاصر این میراث تاریخی را تهدید می‌کند.

سعید حکمت نیا

متولد ۱۳۶۹. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد از دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب

ساختار تاریخی شهر یزد، به عنوان یکی از قدیمی‌ترین شهرهای ایران، نمونه‌ای منحصر به فرد از تاب‌آوری در برابر تغییرات زمانی، محیطی و عملکردی است. این ساختار که در سال ۱۳۹۶ به عنوان نخستین شهر تاریخی ایران در فهرست میراث جهانی یونسکو ثبت شد، دارای مساحتی حدود ۷۴۰ هکتار است. بافت تاریخی یزد ساختاری منعطف است که علاوه بر حفظ اصالت خود، توانسته به خوبی با تغییرات اجتماعی و اقتصادی در اعصار مختلف تطبیق پیدا کند. تاب‌آوری این ساختار نه تنها در طراحی و سازمان‌دهی هوشمندانه آن، بلکه در نحوه تعامل ساختار با محیط، جغرافیا، اقلیم و فرهنگ ساکنانش مشهود است. این ساختار الگویی کم‌نظیر از تعامل میان معماری، فرهنگ و اقلیم است که امروزه به دلیل ناهماهنگی در توسعه شهری معاصر در معرض تهدید قرار گرفته است. در این جستار دوجانبه نخست، به شرح و بررسی عوامل مؤثر بر تاب‌آوری بافت تاریخی یزد و عناصر کلیدی که به پایداری این ساختار کمک کرده‌اند، پرداخته می‌شود و سپس رابطه این ساختار با برنامه‌ریزی شهری یزد پس از تصویب اسناد جامع یزد مورد واکاوی و نقد قرار می‌گیرد.

بخش نخست: تاب‌آوری و جنبه‌های آن

مفهوم تاب‌آوری

در یک نگاه کلان، تاب‌آوری به توانایی یک ساختار برای تطابق با تغییرات و بازگشت به وضعیت اولیه یا سازگاری با شرایط جدید اشاره دارد. در بافت تاریخی یزد، این تاب‌آوری در جنبه‌های گوناگون قابل مشاهده است:

مدیریت منابع: استفاده بهینه از منابع محدود مانند آب از طریق سیستم قنات‌ها

- ساختار، سازمان‌دهی و بازسازی: طراحی ساختاری همگن که با اقلیم خشک و گرم منطقه هماهنگ است.
- فرهنگ و اجتماع: پایداری فرهنگی و حفظ سنت‌ها در طول تاریخ و انتقال آن به نسل‌های جدید.
- تکنیک و مصالح: استفاده از مصالح محلی و استفاده بهینه از ظرفیت‌های مصالح.

مدیریت آب و نظام قنات‌ها

قنات‌ها سیستم‌هایی زیرزمینی هستند که آب را از سفره‌های زیرزمینی به سطح زمین منتقل می‌کنند. این سیستم‌ها که هزاران سال قدمت دارند، نقشی حیاتی در تأمین آب مورد نیاز کشاورزی و شرب در یزد داشته‌اند و از عوامل اصلی تاب‌آوری این ساختار محسوب می‌شوند. این سیستم با استفاده از شیب زمین، آب را بدون نیاز به انرژی خارجی به نقاط پایین دست منتقل می‌کند. شبکه قنات‌ها به طور هوشمندانه‌ای با ساختار شهری یزد هماهنگ شده است. آب قنات‌ها از طریق نهرها و کانال‌ها به محلات مختلف توزیع می‌شده و زندگی شهری را پشتیبانی می‌کرده است. علاوه بر این، ترکیب سیستم قنات و بادگیرها به طور ساختاری به وسیله سرداب و شفت‌های دسترسی در یک مقیاس کلان‌تر، به عنوان یک سیستم تهویه مطبوع غیرفعال عمل می‌کند که به وسیله نیروی باد به ایجاد جریان هوایی در بناها کمک می‌کند و منجر به ایجاد شرایط مطبوعی برای زیست ساکنان می‌شود.

ساختار، سازمان‌دهی و نظام بازسازی

مهم‌ترین وجه بافت تاریخی یزد، طراحی ساختار فضایی افقی، همگن و مبتنی بر فضای پُر و فضای خالی است که فارغ از عملکردی خاص بنا شده است و می‌تواند خود را در مقیاس‌های متفاوت تکثیر و بازتولید کند؛ چه یک خانه کوچک، چه یک مسجد بزرگ یا بازاری کشیده در درون این ساختار، قابل تحقق است. این طراحی امکان تغییر کاربری ساختمان‌ها و به‌روزرسانی را بدون تخریب یا تغییر اساسی در ساختار فراهم کرده است.

ساختار بافت تاریخی یزد از طریق شبکه‌ای از محلات متصل به هم و سازمان‌دهی شده پیرامون مراکز اجتماعی مانند مسجد، بازار و میدان شکل گرفته است. این بافت به دلایل اقلیمی مترکم است، اما فضاهای منفی نقشی بسیار جدی در شکل‌گیری و عملکرد این ساختار دارند. این محلات به گونه‌ای طراحی شده‌اند که امکان گسترش تدریجی بناها و فضاهای عمومی را فراهم می‌کند. خانه‌های سنتی نیز با حیاط مرکزی و پلان‌های انعطاف‌پذیر ساخته شده‌اند که قابلیت افزودن بخش‌های جدید را بدون اختلال در ساختار کلی شیء ممکن می‌سازد. از سوی دیگر، نظام بازسازی در یزد مبتنی بر تکنیک‌های بومی و استفاده مجدد از مصالح موجود است. در صورت تخریب یا فرسایش بخشی از بنا، خشت و آجرهای آسیب‌دیده بازیافت شده و دوباره در ساختار جدید به کار می‌روند. این روش نه تنها هزینه‌های نگهداری و بازسازی را کاهش می‌دهد، بلکه به حفظ ساختار نیز کمک می‌کند.

پایداری فرهنگی

ساختار یزد در طول قرون متمادی توسط یک فرهنگ ممتد و پویا پشتیبانی شده است. این شهر با حفظ هویت فرهنگی خود، سنت‌ها و آداب ارتباطی را در دل بناها، کوچه‌ها و فضاهای عمومی به نسل‌های بعدی منتقل کرده است. رفتارها و مناسک اجتماعی یزیدی‌ها، از مهمان‌نوازی، تعاملات اجتماعی و

تقاطع بلوار نواب صفوی و خیابان دانش پایه، یزد
منبع: نگارنده